

Тунгатова Улжан Аскарбаевнаның «6D020600- Дінтану» мамандығы бойынша философия докторы (PhD) дәрежесін алуға ұсынылған «Қазақстандағы дінтанулық білім берудің қазіргі жағдайы және даму перспективалары» тақырыбындағы диссертациялық жұмысының

АҢДАТПАСЫ

Зерттеу жұмысының жалпы сипаттамасы. Диссертацияда Қазақстандағы дінтанулық білім берудің қазіргі жағдайына байланысты зерттеулер сараланып, даму перспективалары жан-жақты талданды және ұсыныстар берілді. Дінтанулық білім берудің теориялық-әдіснамалық негіздері, тарихи даму кезеңдері, осы уақытқа дейінгі зерттелу алғышарттары мен қазіргі шынайылықтағы көрінісі қамтылды. Дінтанулық білімге қатысты отандық және шетелдік білім беру орындарының қазіргі жағдайы, ғалымдардың, дінтану бағытының көрнекті өкілдерінің көзқарастары мен ұстанымдары қарастырылды.

Зерттеу жұмысының өзектілігі. Қазақстандағы ХХ ғ. соңындағы өзгерістер діннің жандануына алып келді. Діннің қоғамдық өмірдің әртүрлі салаларына, оның ішінде білім саласына ықпалы күшейе түсті. Дін зайырлы білім саласына еніп, «білім және дін» мәселесін күн тәртібіне шығарып, жаңа зерттеу бағытына жол ашты. Бұл тақырып қоғамда түрлі пікір-таластар туғызды. Мұндай пікірталастарда жастардың дінге еліктеушілігі мен олардың санасына елімізге жат деструктивті идеологияның ықпал етуі сияқты мәселелер қамтылды. Аталған мәселені шешу ісінде басты рөл – өз мәдениетіне құрметпен қарайтын, патриотизм рухында тәрбиеленген тұлғаны қалыптастырудың, сондай-ақ, жаңа Қазақстан жастарын тәрбиелеудің негізі болып табылатын білім саласына беріледі.

Білім беру саласында өскелең ұрпақ бойында дінге деген дұрыс көзқарасты, ынтаны қалыптастыру орта және жоғарғы білім беру жүйесінде дінтанулық пәндерді оқыту арқылы қол жеткізіледі. Сондықтан, дінтанулық пәндердің, бағдарламалардың сапасы мен тиімділігін талдау, зайырлы мемлекет азаматын қалыптастыруда өте өзекті болып табылады. Дінтану саласындағы зерттеулер біздің көпэтносты, көпконфессионалды қоғам үшін діни және дінтанулық білім берудің маңызы мен мәртебесін анықтау сипаты жағынан алғанда, сондай-ақ болашақта тек білім беру саласының ғана емес, сондай-ақ әлеуметтік, саяси, тарихи және басқа да қырларының белгілі бір дәрежеде өзгеру тенденциясына болжам жасауға мүмкіндік беретіндігі тұрғысынан өзекті.

Тақырыптың зерттелу деңгейі. Диссертациялық жұмыста қазіргі қолданыстағы ақпараттар топтарға бөліп сарапталды. Бірінші топқа діни білімді профессионалды дәстүрге кіріспе ретінде қарастыратын «теологиялық» бағыттағы авторлардың: В. Федоров, Н.Д. Никандров, Р.А. Лопаткин, Ф.Г. Овсиенко, Д. Кенжетай, Б.К. Бейсенов, К.К. Бегалинова, Қ. Жолдыбайұлы, А.Г. Косиченко, А.Н. Нысанбаев және т.б. еңбектері жатады. Екінші топқа мектепте оқытылатын дінтанулық тәсілге назар аударған А.Н. Красников, И.Н. Яблоков, В.В. Миронов, Е.С. Элбакян, Д.М. Угринович, Д. Кенжетай, Ғ. Есім, Е. Смагулов және т.б. еңбектерін жатқызуға болады. Үшінші топқа діни білімді «дін туралы ғылым» немесе «конфессионалды емес діни білім» ретінде қарастыратын батыс зерттеушілері, оның

ішінде діни білім мен тәрбиенің синтезі ретінде қарастырған М. Гриммит, Дж. Хал, Н. Смарт, Н.Ф. Козырев және т.б. ғалымдардың еңбектері топтастырылды.

Батыста діни және дінтанулық білімнің қалыптасуы Н.Ф. Козырев, Е. Мирошникова, М.М. Шахнович, Р. Джэксон, Н. Смарт, Дж. Ваарденбург, Д. Бэйтс, Л. Фрэнсис, К. Грефлейн, М. Гриммит, Г. Шмид, Г. Моррис т.б. жарияланымдарында қарастырылды. Одан өзге дін мен білім қатынасын зерттеу мәселесінде БАҚ-тағы мәліметтер, оның ішінде электрондық қор ғаламтор қолданылды.

Қазақстандағы дінтанулық және діни білім беру тақырыбын Н.Ж. Байтенова, Н.Л. Сейтахметова, А.Д. Курманалиева, К.М. Борбасова, Ш.С. Рысбекова, Е.Е. Бурова, Б.К. Бейсенов, К. Тышхан, Т. Кастуганов, В. Шаповал және т.б. қарастырды.

Зерттеудің мақсаты мен міндеттері. Жұмыстың мақсаты – қазіргі Қазақстандағы дінтанулық білім берудің өткені мен қазіргі күйін саралай отырып, болашақтағы даму перспективаларына қатысты тұжырымдар жасау. Осы мақсатқа жету үшін келесі міндеттер белгіленді:

- дінтанулық білімнің қалыптасу тарихы мен дамуын зерттеу аясында дін туралы ғылым мен дінтанулық білімнің теориялық-әдіснамалық негіздерін қарастыру;

- дінтанулық білімнің шетелдік тәжірибесін дінтанулық білім беру саласындағы оқу бағдарламаларын зерттеу мен салыстырмалы талдау негізінде пайымдау;

- қоғамдағы толеранттылықты, толерантты қарым-қатынас жүйесін қалыптастырудағы дінтанулық білім берудің рөлін негіздеу;

- Қазақстандағы дінтанулық білім берудің тарихи қалыптасуын зерттеу аясында қазақ даласындағы мектеп-медреселердегі білім беру ерекшеліктерінің әлеуметтік-мәдени және тарихи қалыптасу жағдайларын зерттеу;

- Қазақстанның орта және арнайы орта білім беру жүйесіндегі дінтанудың орнын анықтап, ерекшеліктерін талдау;

- зайырлылық ұстанымдарды жеткізуші ретіндегі дінтану оқытушысының тұлғасын сараптау;

- тәуелсіз Қазақстан ғылымының жаңа бағыты ретіндегі дінтанудың қалыптасу тарихы мен қазіргі жағдайына талдау жасау;

- Қазақстандағы дінтанулық білім мәселесін жоғары оқу орындарындағы дінтанулық білім беру және кадр даярлау мәселелерінің шешу жолдарын жетілдіру және оны жүзеге асыру тәжірибесін сараптау негізінде зерттеу;

- дін саласындағы мемлекеттік саясатты жүзеге асырудың маңызды механизмдерінің бірі ретінде дінтанулық білімнің тиімділігі мен даму перспективаларын негіздеу.

Зерттеу нысаны – Қазіргі кезеңдегі дінтанулық білім және оның даму перспективалары;

Зерттеу пәні – Қазақстандағы дінтанулық білімнің қазіргі жағдайы мен даму көкжиектерін зерттеу.

Зерттеудің ғылыми жаңалығы диссертанттың Қазақстанның дінтанулық ғылым аясында алғаш рет дінтанулық білім мәселесін тарихи және дінтанулық әдістер арқылы арнайы әрі кешенді түрде зерттеуге талпыныс жасауымен

түсіндіріледі. Диссертациялық жұмыста алға қойған мақсаттар мен міндеттерді орындау барысында туындаған келесі ғылыми жаңалықтарға қол жеткізілді:

- дін туралы ғылым мен дінтанулық білімнің теориялық, нормативтік, мазмұндаушылық аспектілердегі сипаты жүйелі зерттеліп, оның тұжырымдамалық дәрежеде өзектілігінің өсуіне негіз болған идеялардың кешенді көрінісі айқындалды;

- посткеңестік кеңістіктің діни және дінтанулық білім беру салалары қалыптасу кезеңіне тән ортақ сипаттарға ие екендігі және зайырлылық ұстанымдар негізінде дамып жатқандығы, ал батыстық дінтанулық білімде діни және дінтанулық ұғымдардың ара-жігі алшақ еместігі анықталды;

- толеранттылық қоғамды ізгілендірудің негізгі тұғыры ретінде қарастырылып, гуманизациялаудың жалпы мәселелері аясындағы дінтанулық білім берудің толеранттылықты қалыптастырудағы теориялық-әдіснамалық негізі талданды және анықталды;

- Қазақстандағы дінтанулық білімнің қалыптасу алғышарты ретіндегі қазақ даласындағы мектеп-медреселердегі білім беру ерекшеліктері анықталып, қазақ қоғамындағы алғашқы білім ошақтары діни пәндердің негізінде қалыптасқаны және қазақ халқының мұсылмандық мәдениетін қалыптастыруда, діни сауатын көтеруде теңдессіз құралына айналғандығы тұжырымдалды;

- қазіргі орта білім беру жүйесіндегі дінтанулық білім беруде мемлекет тарихында діннің рөлі мен орны бар екенін ескергенмен, білім беру барысында мектептің дінге деген қатынасы сенімге үйретуші емес, ақпараттық-танымдық сипатта болуы тиістігі және мемлекеттік білім беру бағдарламасы белгілі бір дінге немесе атеизмге басымдық бермей, бейтарап позицияда берілуі қажеттігі негізделді.

- зайырлылық ұстанымдарды жеткізуші ретіндегі дінтану оқытушысының тұлғасына артылатын жауапкершілік пен талап жоғары екендігі және дінтану пәнінің ұстазы қазіргі ғылым мен діндер негіздері жөніндегі терең білімін үйлестіре білетін білікті маман болуы қажеттігі мен білім беру ісінде зайырлылық қағидаларын, мемлекеттің дінге байланысты ұстанатын саясатын жүргізудегі маңызды тұлға екендігі негізделді;

- тәуелсіз Қазақстан ғылымының жаңа бағыты ретіндегі дінтанудың қалыптасқан өзіндік тәжірибесін бағалауда дінтанулық қауымдастықтардың монолитті емес екені, жеке ғылыми мектептер мен бағыттар өздерінің бірегей жобаларымен көзге түссе де, белгілі бір тұтастықтың құрамдас бөлігі бола алмағандығы, олар көп жағдайда дінтанулық ғылымның әркелкілігіне әкеліп отырғандығы туралы тың пікірлер сараланып, отандық дінтану ғылымының ерекшеліктері пайымдалды;

- Қазақстандағы жоғары оқу орындарындағы дінтанулық білімнің берілуі, оқу бағдарламалары мен тәжірибелерін сараптау негізінде дінтанулық білімнің жалпыға бірдей таңдау пәні ретінде және маман дайындау бағдарламалары аясында жүзеге асырылатыныны талданды және дінтану пәнінің қоғам сұраныстарынан туындаған мәселелерге жауап беруге, сонымен қатар білім беру бағдарламаларының еңбек нарығына қажетті кәсіби білікті мамандардың құзіреттіліктерін шыңдауға бағдарланғандығы және қазақстандық қоғамға аса қажеттілігі анықталды;

- дін саласындағы мемлекеттік саясатты жүзеге асырудағы дінтанулық білімнің тиімділігі және даму перспективаларын негіздеуде дінтанулық білім берудегі негізгі мақсат – мемлекеттің зайырлылығы екендігі басты назарға алынып,

қазақстандықтардың ұлттық салт-дәстүрге кереғар келмейтін діни санасын қалыптастыруға тұғыр болатындығы тұжырымдалды және дін саласындағы мемлекеттік саясаттың негізгі принциптері мен адамның ар-ождан және діни сенім бостандығына құқығы, ханафилік исламның тарихи рөлін мойындайтыны және басқа діндерге құрметпен қарайтыны, Қазақстан халқының рухани мұрасымен ұштасып, конфессияаралық келісімнің, діни төзімділіктің және азаматтардың діни наным-сенімдерін құрметтеудің маңыздылығын мойындайтындығын негіздей отырып, осы саясатты ұстанудағы дінтанулық білімнің озық әдіс-тәсілдері ұсынылды.

Қорғауға ұсынылатын негізгі тұжырымдар:

- Қазіргі уақытта дін туралы ғылым мен дінтанулық білім түсінігіне көптеген анықтамалар берілген, олардың барлығында дінтану пәнаралық ғылым ретінде анықталады. Дінтану дін философиясы, дін психологиясы, дін феноменологиясы, діни семиотика, дін социологиясы, діндер тарихы және т.б. зерттеу салаларын қамтиды. Дін туралы ғылым мен дінтанулық білім бір-бірімен өте тығыз байланыста, дін туралы ғылыми ізденіс барысында болсын, дінтанулық білімді жетілдіру мақсаты көзделсе де, адамның жеке басының діндарлығы немесе ұстанатын діни көзқарасы оның іс-әрекетіне кедергісін келтірмеуі тиіс.

- Дінтанулық білім берудің шетелдік тәжірибесі көрсеткендей, батыс елдерінде діни және дінтанулық білім беру саласын жіктеу бойынша қатаң талаптар қойылмайды, дінтану ғылымының іргелі принциптері теология кафедраларында дін қызметшілерін даярлау барысында белсенді түрде қолданылады, ал посткеңестік елдерде діни және дінтанулық білім беру салаларының қалыптасу кезеңіне ортақ сипаттар тән және зайырлылық ұстанымдар негізінде дамып келеді.

- Толеранттылықты қалыптастырудағы дінтанулық білім берудің рөлі өте маңызды. Толеранттылықтың қалыптасуы үлкен мәдениетаралық бағыт берумен, білім беру құрылымында жалпы азаматтық және мәдени, этномәдени сәйкестіктер арасындағы тұрақты және оң тепе-теңдікті құрумен, білім берудің әртүрлі компоненттерін адамға және оның құқықтарына құрметпен қарауға бағыттаумен, әртүрлі халықтар мен мәдениеттерді оң қабылдаумен анықталады және толеранттылық – қоғамды ізгілендірудің негізгі тұғыры ретінде гуманизациялаудың жалпы мәселелері аясындағы дінтанулық білім берудің теориялық-әдіснамалық негізі болып табылады.

- Мектеп-медреселердегі дінтанулық білім бастаулары, жалпы діни сауат ашу қазақ халқының мол әдеби мұрасымен тығыз байланысты болды және қазақ халқының діни көзқарастары, ұлттың рухани құндылықтары ауыз әдебиеті шығармаларымен толысып отырды. Мұндай туындылар көпшілікке арналған діни оқулықтың рөлін қоса атқарып, қазақ халқының мұсылмандық мәдениетін қалыптастыруда, діни сауатын көтерудің теңдессіз құралына айналған.

- Қазіргі орта білім беру жүйесіндегі дінтану дін туралы білімді белгілі бір ақиқатты немесе басқа сенім мен көзқарасты қабылдау деп емес, оны жалпы мәдени таным құралы деп қабылдағанда ғана жүзеге асуы мүмкін. Дінтанулық білім адам, қоғам, дүние туралы дүниетанымдық және философиялық сұрақтарға жауап іздеу болып келетіні даусыз. Жас жеткіншектерге білім беру мен оларды тәрбиелеуде дінтану пәнінің мүмкіндіктерін, әдіс-тәсілдерін, құралдарын айқындау үшін әдістемелік және педагогикалық модельдерді іске асыру қажет және бұл процесте

зайырлылық қағидаты білім беру мазмұнында дінтану пәнін оқытудың әдістемелік негізі болу керек.

- Дінтану пәні мұғаліміне білім беру барысында зайырлылық ұстанымдарды жеткізуде үлкен жауапкершілік артылады және ұстаздың біліктілігіне қойылатын талаптар өте жоғары. Дінтану пәнінің мұғалімі қазіргі ғылым мен діндер негіздері жөніндегі терең білімін үйлестіре білетін білікті маман болуы қажет, ұстаз рухани-адамгершіліктік ізгіліктерді, ғылыми объективизм принципін және этикалық нормаларды ұстана білетін білім беру ісінде зайырлылық қағидаларын, мемлекеттің дінге байланысты ұстанатын саясатын жүргізуде өзінің рөлін толыққанды атқара алатын беделді тұлға болуы тиіс.

- Тәуелсіз Қазақстан ғылымының жаңа бағыты ретіндегі дінтанудың өзіндік тәжірибесі бар: дінтанулық ғылыми мектептер, дінтанулық білім, дінтанулық қауымдастықтар қалыптасқан. Еліміздегі дінтану саласы дінді ғылыми позиция мен философияның әртүрлі бағыты тұрғысынан зерттеп, діни қағидаларды ғылыми ізденіс нысаны ретінде қарастырады және бейтарап зерттеуге бағытталған. Діндерді зерттеу, діни мәдениетті қалыптастыру саласында дінтанулық ғылым мен білім зайырлылық ұстаным призмасы арқылы пайымдалады. Отандық дінтанудағы діни және дінтанулық білімнің бөлек қарастырылуы, дінтанулық қауымдастықтардың монолитті емес екені, зайырлылық принципін алға ұстана отырып, дінді мемлекеттік қарым-қатынастар аясына қарағанда қоғамдық сана деңгейіне бағыттау дінтанудың ерекше сала екендігін айғақтайды.

- XIX ғасырдың басында дінтану ғылым және академиялық гуманитарлық пән ретінде жоғары оқу орындарының пәндер тізіміне енгізілді. Жоғары оқу орындарындағы дінтанулық білім берудің өзара арақатынасын қарастыруда білім мақсаты, мазмұны және оны жүзеге асырушы субъектілердің принципиалды ерекшеліктері анықталды. Білім берудің зайырлылығы, оның атеистік сипатта болуы емес, алайда оның діни құрылымдар мен идеологиядан тыс және онымен қоса білім беру қызметінің тікелей діни қауымдастықтарға бағыныштылығынан тәуелсіз дамыды. Жоғары оқу орындарындағы дінтанулық білім берудегі басты әдіснамалық негіз: ғылымилық, яғни объективтілік және дүниетанымдық бейтараптылық – білім алушының бойында белгілі бір дінге деген бағамдық қатынасты қалыптастырмай, зайырлылық принципінің сақталуын көздеу болып табылады.

- Дін саласындағы мемлекеттік саясатты жүзеге асырудағы дінтанулық білімнің басты мақсаты – мемлекеттің зайырлылығын тұғырлау. Қазақстандықтардың ұлттық салт-дәстүр мен дін сабақтастығына бағдарлануын, адамның ар-ождан және діни сенім бостандығы құқығы сақталуын, ханафилік исламның тарихи рөлін мойындайтынын және басқа діндерге құрметпен қарайтынын Қазақстан халқының рухани мұрасымен біте қайнасқан конфессияаралық келісім, діни төзімділік және азаматтардың діни наным-сенімдерін құрметтеу негізінде қалыптастыруда дінтанулық білімнің рөлі жоғары. Дінтанулық білімге қатысты ақпаратты жүйелі жинақтау, сараптау ретінде алынған зерттеу әдісінің өлшемдері мен көрсеткіштерін таңдау мен негіздеу, шешім қабылдауды жақсарту, қоғамды ақпараттандыру ісінде мемлекеттік бағдарламаларға негіз бола алады және мемлекеттің дін саласындағы саясатын жүргізуде аса маңызды.

Диссертациялық жұмыстың теориялық және әдіснамалық негіздері жұмыстың теориялық негізі әлеуметтік-философиялық, тарихи-мәдени түсініктер, тұжырымдамалар, теориялар, сондай-ақ педагогикалық ұстанымдар, заңнамалық актілер, отандық және шетелдік зерттеушілер еңбектеріне негізделіп, пәнаралық принцип негізінде қарастырылды. Зерттеудің әдіс-тәсілдері ретінде теориялық әдістер, сандық зерттеу, сапалық зерттеу, сонымен қатар зерттеудің эмпирикалық негізі ретінде зерттеу материалдарынан, ғылыми зерттеу орталықтарының есептерінен, энциклопедиялардан, дін саласына, білім саласына қатысты нормативтік-құқықтық актілерден, мемлекеттік органдардың сауалнамалық зерттеу нәтижелерінен, статистикалық деректерден, мониторинг есептері негізге алынды.

Зерттеудің теориялық және тәжірибелік маңызы

Қазақстандағы дінтанулық білім берудің қазіргі жағдайы және даму перспективаларына қатысты зерттеу жұмысының аясында алынған нәтижелер дінтану саласында жаңа зерттеулерді жүргізуде пайдалануға болатын тақырыптарды ашып береді. Арнайы орта және жоғары оқу орындарындағы дінтанулық білімнің дұрыс оқытылуы арқылы болашақ мамандарда дұрыс құзыреттіліктер қалыптастырудың тетіктеріне негіз бола алады. Қазақстандық дінтанулық білім туралы жинақталған ақпаратты ғылыми айналымға енгізу мүмкіндігі тұрғысынан тиімді болып табылады.

Тұжырымдалған қорытындылар қазіргі Қазақстандағы жүзеге асырылуы әртүрлі деңгейдегі дінтанулық және діни білім берудің пәнаралық ерекшелігін зерттеу базасы қызметін атқаруы мүмкін; жұмыста ұсынылған тұжырымдар болашақтағы дінтанулық зерттеулер, мемлекеттік және қоғамдық басқару, Қазақстанның дін саласындағы саясатын жүзеге асыру саласы үшін маңызды.

Ғылыми жұмыстың нәтижелері дін саласындағы уәкілетті орган қызметкерлеріне діни саланы реттеу барысында ақпараттық, нұсқаулық материалдар ретінде қолданылуына жарамды. Диссертацияның мазмұнындағы теориялық негіздер дінтануға қатысты әртүрлі зерттеулерде ғылыми білім ресурсы ретінде қажеттігін тигізуі мүмкін. Дінтану және исламтану саласында студенттердің, магистранттардың, докторанттардың әртүрлі діндерді зерттеуге қатысты фундаменталды білімін кеңейту мақсатында лекциялық курстарға теориялық материалдар ретінде қолданылуы ықтимал.

Зерттеу жұмысының сыннан өтуі мен жариялануы. Диссертацияның негізгі ғылыми нәтижелері мен қорытындылары 9 ғылыми мақалада жарияланды. Оның 1-уі Scopus базасына кіретін ғылыми басылымда, 4-уі ҚР ҒЖБМ білім және ғылым саласындағы бақылау комитеті ұсынған басылымдарда, 4-уі халықаралық ғылыми конференциялар жинақтарында жарық көрді. Сонымен қатар, зерттеу нәтижелері бойынша ғылыми конференцияларда баяндамалар жасалды.

Диссертациялық жұмыстың құрылымы. Диссертация кіріспеден, үш тараудан, тоғыз тараушадан, қорытындыдан пайдалынған әдебиеттер тізімінен және 1 қосымшадан тұрады.